

ВСТУП

В умовах розбудови незалежної демократичної держави України значно зріс інтерес громадян до її історії. Україна – багатоетнічна країна, до складу якої входять різні за походженням і культурою етнічні спільноти. Більшість цих спільнот об'єднує те, що вони протягом століть знаходилися у відриві від основного масиву свого етносу в умовах українського середовища й активно взаємодіяли з українцями.

Сучасні дослідники не ототожнюють поняття “етнос” і “нація”, розуміючи під поняттям “нація” сукупність громадян однієї держави. Цей підхід відбиває трактування сучасної американської нації, де чітко розмежовуються національна та етнічна ідентифікації. Для країн, у яких домінуючим був моноетнічний чинник формування суспільства, таке трактування нації є неприйнятним. В Україні, як і в інших пострадянських державах, поняття “національність” пов'язується не з громадянством, а з етнічним походженням, що усвідомлюється як національна приналежність.

Ми схильні приєднатися до тих авторів, які визначають націю як ступінь розвитку етносу та суспільства, як етнічний колектив, що усвідомлює свою природно-історичну спільність і організований у формі національної держави. Групи з відмінною етнічною ідентичністю в межах утворюваних національних держав становлять національні меншини. Саме поняття “національна меншина” вперше було застосовано в Німеччині в XIX ст. у зв'язку з розвитком німецького націоналізму.

Виникнення етнічних меншин пов'язане з формами існування етносів: компактною (ареальною) – у межах однієї території та розсіяною (дисперсною) – на різних територіях. Групи етносу, що зберігають його якісні ознаки – мову, культуру, релігію, відчуття тождественності з ним на іноетнічних територіях і становлять меншість по відношенню до корінного етносу, називають етнічними меншинами. Більшість етносів, які представлені в Україні як меншини, існують у формі самостійних етнополітичних організмів – національних держав, за винятком циган. Що ж стосується кримських татар, кримчаків і караїмів, то на них поширюється статус національних меншин, хоча в історичному минулому ці етноси формувалися на території України і мали тут свою державність (кримські татари) [1].

Термін “етнічна меншина” виник у 50-х рр. ХХ ст., з 60-х рр. вживається як синонім терміна “національна меншина” з постійними намаганнями замінити і витіснити з наукового обігу останній. Частина авторів вважає термін “меншість” образливим і наголошує на доцільності використання більш толерантного наукового поняття “національна та етнічна група”.

На наш погляд, поняття “етнічна” і “національна меншина” не тотожні, хоча й близькі за змістом, оскільки вони є похідними від категорій “етнос” і “нація”. Поняття “етнічна меншина” ширше за змістом, ніж національна. Під національною меншиною розуміють групу осіб, яка, зберігаючи риси етнічної меншини, претендує на особливі політичні права, включаючи національно-територіальну автономію [2].

Національними меншинами є громадяни України, котрі, не будучи етнічними українцями, об’єднані почуттям національного самоусвідомлення та спільності між собою, мають етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність [3].

Етнічна (національна) меншина – це частина народу, яка проживає за межами однойменної держави, територіальної автономії в інонаціональному середовищі, зберігає свою самобутність, а також громадяни, котрі належать до народів, що не мають однойменних територіально-державних утворень. Незважаючи на критичну оцінку цього визначення, слід відмітити, що поділ на українську і неукраїнську нації був притаманний правовій практиці української державності в 1917-1920 рр. Окремі сучасні дослідники теж не відмовляються від такого варіанта, удосконалюючи його на свій розсуд. Так, В.Євтух пропонував зарахувати до національних меншин “групи громадян України неукраїнської національності, які проживають на її території, є меншими за чисельністю від української нації, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою і зацікавленості добровільно зберігати й розвивати свою етнокультурну самобутність” [4]. О. Биков висловив таке бачення: “Національні меншини – це громадяни, які проживають на території України, не є етнічними українцями та за чисельністю перебувають у меншості, відрізняючись від етнічних українців своєю мовою, культурою і традиціями, виявляючи національне самоусвідомлення. Вони є елементом суспільного ладу, а отже, усіх основних систем: політичної, економічної, соціальної, культурної та інших” [5]. Ширше визначення запропонувало Міністерство юстиції України, опублікувавши наприкінці 2001 р. власний варіант цього

поняття: “До національних меншин належать громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах і які не є українцями за національністю, менші за чисельністю ніж українці, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою і готові добровільно зберігати і розвивати свою етнокультурну самобутність” [6].

Таким чином, дедалі чіткіше з’ясування змісту поняття “національна меншина” у його природному зв’язку з поняттями “нація” та “етнос” стає важливим фактором дослідження етнопонаціональних процесів в Україні, служить ключем для розуміння статусу національних меншин, їх участі в державотворчих процесах для пошуку шляхів удосконалення та гармонізації міжетнічних відносин.

Однією з найактуальніших проблем сьогодення є дослідження проблем голодоморів, яку слід розглядати не лише як трагедію українського народу, а й тих етносів, які проживали на території України і потрапили в горнило тоталітарної системи. Вивчення проблем етнічних меншин у минулому дає змогу прогнозувати сучасні проблеми, які можуть виникнути в державі.

Голод в Україні – це малодосліджена соціально-економічна та морально-правова проблема, що за своїми демографічними наслідками є глобальною катастрофою ХХ ст. Історики частково з’ясували її причини та наслідки, але малодослідженим залишається етнічний аспект голодоморів, тобто його причини і наслідки в національних районах України. Дослідження джерел та літератури переконує в тому, що голод – це трагедія, насамперед, українського населення. Однак, задля історичної справедливості слід зазначити, що від суцільної колективізації, хлібозаготівель, розкуркулення, масових репресій і особливо голодоморів зазнали великих людських і матеріальних втрат різні етноси, що вважали і вважають Україну своєю Батьківщиною.

Головною причиною голодомору 1921-1923 рр. були наслідки політики “воєнного комунізму” – тих примусових методів, за допомогою яких більшовицька влада домагалася виконання нереальних планів хлібозаготівель, незважаючи на неврожай, який охопив у 1921 р. південні, степові райони України. Особливо тяжке становище склалося в Катеринославській, Запорізькій, Одеській і Миколаївській губерніях. Це були райони, які до Першої світової війни були головними експортерами хліба. Там голодувало близько 7 млн осіб.

Голодомор 1932-1933 рр. був наслідком колективізації, хлібозаготівель та інших проявів сталінської економічної політики в Україні. Постраждали від них як українці, так і інші етнічні групи, що мешкали на території УРСР. Спираючись на архівні матеріали, автори намагаються відобразити “етнічний та міжнародний” аспекти проблеми, адже тема голодоморів 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. у національних районах України тривалий час була “білою плямою” історичної науки.

Реальне утвердження України як незалежної, демократичної, правової держави зруйнувало стереотипи історичного мислення, які склалися протягом десятиліть. У наші часи загострилася проблема наукового, критичного переосмислення історичного досвіду.

Дослідники, засоби масової інформації і громадськість виявляють значний інтерес до широкого кола тематичних проблем, що охоплює суспільно-політичну та економічну історію України періоду тоталітаризму. Особливе місце в ній займає тема голодоморів 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. у національних районах Півдня України. Актуальність даного дослідження обґрунтована необхідністю проведення глибокого аналізу архівних матеріалів, спогадів і джерел публіцистичного характеру.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі принципів устрою і діяльності районів національних меншин у роки голодоморів 1921-1923 рр., 1932-1933 рр. на Півдні України, розкритті на основі цього аналізу основних тенденцій і напрямків політики радянської влади щодо етнічного населення в ці трагічні роки, визначенні їхнього місця в формуванні тоталітарного режиму в державі.

У зв'язку з вказаною метою в монографії ставляться такі завдання:

- проаналізувати та систематизувати існуючу літературу з проблеми, визначити інформаційні можливості використаних джерел;
- на основі всебічного аналізу архівних та опублікованих документів, спогадів, статистичних джерел, матеріалів періодики, простежити події голодомору 1921-1923 рр. серед представників етнічних меншин Півдня України;
- розглянути процес утворення національних адміністративно-територіальних одиниць як одного з напрямків більшовицької національної політики;
- показати становище німецького, єврейського, болгарського, польського та інших представників національних меншин Півдня України в 1932-1933 рр.;
- прослідкувати діяльність міжнародних організацій у справі допомоги голодуючим;

- дослідити проблему висвітлення голодоморів у західній пресі;
- висвітлити роботу міжнародної комісії з розслідування голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини, висновків, бібліографічних посилань та додатків. Праця виконана у Відділі дослідження історії голодоморів ХХ століття на Миколаївщині, який діє при “Регіональному Центрі історії Нижнього Подніпров’я та Побужжя Інституту історії України НАН України” як структурний підрозділ Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили.